

JANKO I MARIKA, PRETEČE IVICE I MARICE

Etnolog iz sjene Wilibald von Schulenburg

SLAVICA VRKIĆ ŽURA
Put Petrića 28a
HR-23000 Zadar
zelimir.zura@xnet.hr

UDK 82.01:398.5
Stručni članak
Professional paper
Primljeno/Received: 14.11.2018.
Prihvaćeno/Accepted: 11.12.2018.

Njemački pejzažist i etnolog Wilibald von Schulenburg rodio se 6. travnja 1847. u Scharlottenburgu, a preminuo 29. travnja 1934. u Berlinu (Zehlendorf). Potječe od razgranate plemićke obitelji. Poput većine mladića njegovog socijalnog porijekla upisuje se u vojnu školu. Sudjeluje u njemačko-francuskom ratu 1870. godine i ostaje bez lijeve ruke nakon čega napušta vojnu službu. Na dvoru Friedricha III mu je ponuđeno mjesto tajnika, ali je on to odbio pod izlikom da će se odsad posvetiti isključivo umjetničkom zvanju. Krenuo je na studijska putovanja po Njemačkoj i crtežom bilježio način života ljudi, njihove nastambe, odjeću, obuću i dr. Posebno ga je zanimao radni čovjek, a budući da su mu ti isti ljudi željeli nešto priopćiti, on je to marljivo zapisivao. Zbog ozljede noge morao je tjednima mirovati. Zatekao se tako u jednoj seoskoj kući u gornjoj Bavarskoj gdje je počeo bilježiti i crtati sve što je vidio i čuo.

Ključne riječi: *Wilibald von Schulenburg, Ivica i Marica*

Spreewald (lužičkosrpski *Bloto*) je posjetio već 1870. godine. Taj kraj i njegovi stanovnici toliko su mu se dopali da se šest godina kasnije odlučio za neko vrijeme tamo nastaniti. Schulenburg je stanovao kod ribara i sitnih seljaka, sprijateljio se se njima i uživao njihovo povjerenje. U tri godine, koliko se tamo zadržao, naučio je donjolужиčki jezik. Najbolji prijatelji su mu bili ribar Badarak iz Burg-Kaupera, seoski knez Johannes Hančo-Hano¹, župnik Julius E. Wjelan iz mjesta Schleife (*Slepo*) i ribar Kito Pank koji mu je prenio brojne kaže i običaje, pa je svima njima u svojim radovima dao riječ i istakao njihovu podršku. Pred kraj života često je mislio o vremenu koje je proveo među tim sususretljivim i jednostavnim ljudima koji su ga zvali *Badarakoje moler* (Badarakov slikar) na što je bio veoma ponosan i o tome, u kolovozu 1931., pisao svom prijatelju Otu Wićazu.

¹ Ovom se prijatelju Schuleburg odužio 1912. godine svojim prilogom u časopisu *Lužica* br. XXXI

Za vrijeme svog boravka u donjoj Lužici, osim što je slikao, on je marljivo bilježio bajke, kaže, običaje, vjerovanja, izreke, poslovice, bajalice, brojalice, dječje igre i sl. te sastavio minijaturni lužičkosrpsko-latinski rječnik biljaka, popis lužičkosrpskih riječi i izraza vezanih uz ribolov, iz čega je 1880. godine nastala knjiga pod nazivom „Wendische Volkssagen und Bräuche aus dem Spreewald“ (Slavenske narodne priče i običaji iz doline rijeke Spreve“), a 1882. „Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte“ (Slavenski etnikum u kažama, običajima i moralnim zasadama)². Dio sakupljene građe objavio je i u časopisu *Niederlausitzer Mitteilungen*³.

Kao što ćemo vidjeti, bajka o Ivici i Marici (*Janko und Marika*) koju je ovaj samozatajni i samouki, ali priznati etnolog zabilježio u mnogome se razlikuje od one koju su braća Grimm uvrstili u svoju čuvenu zbirku „Kinder- und Hausmärchen“. I ne samo to. Schulenburg je čitatelju ponudio „dodatak“ tj. drugačiji završetak iste. Trinaest od ukupno dvadeset bajki, koje je Schulenburg objavio u svojoj knjizi iz 1882. godine, mogu se naći u zbirci braće Grimm, ali većinom pod drugim imenom. Zanimljivo je da je u stvaranju Schulenburgove knjige sudjelovao i Johannes Bolte, isti onaj, koji je zajedno s Jiřijem Polivkom od 1913. do 1932. napisao monumentalno djelo „Anmerkungen zu den

² Drugo izdanje izlazi 1934. godine. Isti je tekst te godine objavljen i u glasilu *Veröffentlichungen des Slavischen Instituts der Friedrich-Wilhelm-Universität Berlin*, sv.11

³ Sv. 3, str. 223-230 i sv.14., str. 1-72

Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm“ (Bilješke uz dječje i kućne bajke braće Grimm).

Schulenburg, kojemu je uzor bio Karl Weinhold, Grimmov učenik i prvi njemački etnolog, rano se povezao s Rudolfom Virchovom, s kojim je vršio iskapanja na Schlossbergu kod Burga, i drugim etnologima te Berlinskim društvom za antropologiju, etnologiju i prapovijest. Bio je dopisni član bečkog antropološkog društva te ribarske udruge pokrajine Brandenburg, počasni član Brandenburgie i Donjoluzičkog društva za antropologiju i prapovijest i to od njegova osnutka. Za časopise *Zeitschrift für Ethnologie* i *Brandenburgia* pisao je o predenju i drugim poslovima u Lužici, čuvanju ovaca i sakupljanju ljekovitog bilja te starim oblicima ribarenja, zmiji i jegulji u njemačkom narodnom vjerovanju, ukrasima na pročeljima kuća u sjevernoj Njemačkoj te nastambama i ljudima iz Spreewalda (*Bloto*), što je potkrijepio s 96 crteža. Ovaj neumorni etnolog volontirao je punih devet mjeseci u Etnološkom muzeju u Berlinu gdje je radio na razvrstavanju prapovijesne zbirke.

Rano je shvatio da je potrebno pisati i o materijalnoj kulturi čovjeka ako se želi stvoriti slika njegove povijesti i mentaliteta. Zanimao se i za poredbenu etnologiju, pa tako za slavenske supstrate u donjoj Lužici koja je, kao uostalom i gornja Lužica, bila izložena germanizaciji od dolaska tog slavenskog naroda na ovo područje.

Kada mu je za izdanje „Landeskunde der Provinz Brandenburg“ (izd. E.Friedel i R. Mielke) povjeren zadatak da za 3. svezak napiše sastav pod nazivom „Geistige Volkskultur“ (Duhovna narodna kultura) on ga je preimenovao u „Innere Volkskunde“ (Unutrašnja etnologija) i potkrijepio brojnim crtežima.

Pisac predgovora fotomehaničkom izdanju Schuleburgove druge knjige⁴ Wolfgang Jacobeit osvrnut će se na Schulenburgov način rada i podastri čitatelju Schulenburgove riječi iz predgovora svojoj prvoj knjizi u kojem će, među ostalim, kazati da mu „sakupljanje pruža draž otkrića“, a „čitanje predmetne literature oduzima radost vlastitih saznanja, pa je tako ova zbirka nastala bez svrhe i namjere.“

Schuleburg nakon Prvog svjetskog rata odlazi u Oldenburg i Neustrelitz gdje mu dana 5. srpnja 1929. godine umire supruga, pa se vraća u Berlin. Doživio je novo izdanje svoje knjige

⁴ Domowina Verlag, Bautzen 1993.

„Wendische Volkssagen“ i pripreme za drugo izdanje knjige „Wendisches Volksthum“⁵. U veljači 1934. srušio se od slabosti i slomio natkoljenicu od čega se nije oporavio. Preminuo je u Hubertusovoj bolnici u Berlinu (Zehlendorf) te je pokopan na istoimenom groblju. Njegova ostavština čuva se u Domovinskoj zajednici (*Heimatverein*) za područje Zehlendorfa. Nekoliko Schulenburgovih akvarela otišlo je teltowskom *Kreismuseumu*, a 200 crteža olovkom društvu „Niederlausitzer Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde“. Neke je svoje zbirke slika još za života poklonio muzejima.

Od dvadeset bajki koje Schulenburg donosi u svojoj knjizi iz 1882. godine trinaest ih se, većinom pod drugim nazivom, može naći u zbirci „Kinder- und Hausmärchen“ braće Grimm. Od preostalih sedam tri su zastupljene kod Boltea i Polivke. Na ovom mjestu ćemo u prijevodu donijeti cjeloviti tekst bajke „Janko i Marika“⁶, koju je Schulenburg zabilježio kao, uostalom, i tekst koji se odnosi na drugačiji završetak iste:

Janko i Marika

Bio jednom jedan otac koji je imao dvoje djece po imenu Janko i Marika. Njihova je majka umrla, a njemu je krenulo loše i nije više mogao zarađivati kruh. Pošao je u šumu po drva i sa sobom poveo djecu u namjeri da ih tamo ostavi. Bilo je to na Badnjak⁷, a on je sa sobom ponio dasku za pranje rublja⁸ i objesio je o drvo, pa je djeci kazao: „Čekajte me tu, sve dok daska udara o stablo.“ Budući da se u međuvremenu podigao vjetar, daska je nastavila udarati o stablo i djeca su bila uvjerena da je otac još u šumi. Pao je mrak, a otac se još nije pojavio.

No, Janko je bio mudar, pa je već kod kuće primjetio da ih otac namjerava prevariti. Stoga je skupio punu vreću malih kamenčića i, kako ih je otac vodio u šumu, bacao iste iza sebe, jedan po jedan. Budući da je sjala mjesečina, a daska još uvijek lupala, odlučili su krenuti i tragom kamenčića, koji su se na mjesečini vidjeli, sretno stigli kući

I slijedeći ih je dan otac poveo u šumu, a djeca su znala što ih čeka. Janko ovaj put nije stigao nakupiti kamenja, pa je ponio

⁵ Skraćeni naslovi njegovih knjiga

⁶ Johannes Bolte istu prevodi kao „Johannes und Mariechen“.

⁷ Lužičkosrpski „Boža noc“

⁸ Lužičkosrpski „kianica“, valjkasta daska kojom se prelazi po rublju dok se pere.

komadić kruha. Od njega je svako malo otkidao mrvice i bacao ih na put kako bi po njima, kao i uz pomoć kamenčića, pronašli put do kuće. No, ptice su pojele mrvice kruha i oni više nisu mogli naći put do kuće. Lutali su unaokolo i zalazili sve dublje u šumu, da bi na kraju ugledali kuću, koja je bila pokrivena zlatom i perecima⁹; i stupili u nju. Ugledali su staru ženu čiji je nos dopirao do poda. Djeca su se prestrašila i ispričala joj što im se dogodilo, a stara se žena obradovala što je dobila tako dobre zalogaje.

I stara žena je djecu zatvorila u štalu, jer ih je željela utoviti. Budući da je Marika bila toliko lijepa i pametna, starici ju je bilo šteta zaklati, pa ju je zadržala u kući kao kuharicu. Tako je Marika morala nositi Janku jelo u štalu. Tu i tamo stara je žena obilazila štalu da provjeri da li se Janko udebljao i tražila od njega da joj pokaže prst. No, Marika mu je savjetovala da joj svaki put pokaže komadić drveta. Starica se ljutila što se nije udebljao. Slijedeći tjedan nije više mislila na Janka i odlučila je ispeći kruh, jer ga se bila zaželjela. Kruščići su bili spremni i Marika ih je trebala samo gurnuti u peć. Zamolila je staricu da joj pokaže kako se to radi, jer ona tobože ne zna. I tako joj je starica pokazala kako se kruh stavlja u peć. No, Marika nije bila zadovoljna i tražila je da joj starica to objasni još bolje. Stara je vještica Mariku poslušala i sjela na lopatar¹⁰. Marika ju je hitro gurnula u peć i ova je izgorjela.

Sada je i Janko bio slobodan, pa su se brat i sestra htjela vratiti kući, ali nisu mogli prijeći veliku rijeku koja im se ispriječila u šumi. U to se na krovu oglasila zlatna ptica koja je zapjevala: „Krenite kroz rijeku, krenite kroz rijeku, *přez tu wódu musycó durich*¹¹.“ A rijeka je bila pokrivena ledom i oni su stigli na drugu obalu te se sretno vratili kući. Vještici su uzeli puno novca, pa se njihov otac obogatio.

Slijedi tekst koji donosi drugačiji završetak bajke:

U međuvremenu je prošlo puno godina otkad su nestali. Bili su odrasli ljudi, a otac im se ponovo oženio te dobio dvoje djece koja su se, kao i oni, zvala Janko i Marika. Imali su četiri odnosno šest godina. Opet se pojavila nestašica, još veća nego prije, i otac im nije mogao priskrbiti kruh, pa ih je, kao one prve, poveo u šumu. No, djeca nisu ništa slutila. Bio je opet Badnjak, a Janka i Mariku su roditelji poslali u šumu po gljive. Ovih nije bilo, pa su

⁹ Lužičkosrpski „pracele“

¹⁰ Lužičkosrpski „lopatka“

¹¹ Morate proći kroz tu vodu.

dugo lutali po šumi i, nakon nekog vremena, u daljini ugledali svjetlo.

Janku je majka kod kuće pričala o ocu koji živi na nebu, a Janko je upitao: „Gdje je to otac na nebu?“ Majka mu je odgovorila: „Tamo gdje je nebu kraj.“ Dok su lutali u šumi prisjetili su se toga i, kad su ugledali svjetlo, povjerovali su da je to mjesto o kojem je majka govorila. Kad su se približili svjetlu ugledali su kućicu, a svjetlost koju su vidjeli dolazila je od jelke na kojoj su gorjele svječiće. Od majke su čuli da u to vrijeme nebo silazi na zemlju. Stoga su pohrlili u kućicu misleći da su na nebu. Stari liječnik, koji je u kućici živio, primio ih je srdačno, a žena im se veoma obradovala, pa su ih odlučili zadržati. Janko je postao liječnik i kad je bio u zreloj dobi, neki je drugi mladić došao k njegovom poočimu da ga ovaj obučava za liječnika.

U to je vrijeme Jankova majka oboljela od raka i mnogi su joj liječnici pokušavali pomoći, ali bez uspjeha. Tada je do njenih ušiju stigla priča o čuvenom liječniku, a to je bio Janko, pa ga je ona odlučila potražiti. Janko je istom prepoznao svoju majku koju je njegovao najbolje što je znao i umio te joj povratio zdravlje. Ova se jako pokajala što je nekoć otjerala djecu od sebe, pa je Janku ostavila sve što je imala.

Evo nekoliko zanimljivih kaža koje je zabilježio Schulenburg:

Lieskau

Nekoć se na *Babinoj Gori*¹², Babenbergu, između mjesta Lieskau i Schönheide, nalazio dvorac (ili utvrda). Njegova vlasnica zvala se ljuta baba¹³ koja je imala dvoje djece po imenu Juro i Marija. Obojici je sagradila utvrdu: Juri sjeverno od Spremberga, pa se otuda zove *Jurowa gora*, a Mariji na brdu kod mjesta Kölzig (Forste), pa je nazvana *Marina gora*. Ostaci istih vjerojatno se mogu vidjeti.

Za ta tri brda nekada se molilo u katoličkim crkvama u dalekim gradovima.

Muskau

U Mužakovskom parku, u blizini dvorca, nalazi se livada koja se zove Livada suza, *sylzowłuka*. Nekoć je na toj livadi jedan siromašni čuvar imao kolibu, pa su ga potjerali, a kolibu zapalili.;

¹² Lužičkosrpski „Babina gora“

¹³ Lužičkosrpski „baba“

ovaj je pošao na Braunsberg i tamo dugo plakao. Zato još i danas, kad se livada kosi, pada kiša.

Nochten

Lijevo od mjesta Nochten, (*Wochozy*) u šumi se nalazi Djevičansko brdo. Tamo su zalutale tri djevojke (*tri golice na goru*) i nisu se znale vratiti iz šume, pa su ostale tu i umrle od gladi.

Zmije

Zmije imaju dane kad slave (*swedžené*). Tada se okupljaju u velikim gomilama poput vijača za sijeno (*stánjova švinda*); između njih leži zmijski kralj. Na glavi mu je nešto toliko sjajno da ne možeš izdržati pogled, a preko leđa mu prolazi lijepa, šarena svjetlucava pruga (*řjana pisana swěla smuga*) kakva se nigdje na svijetu ne može vidjeti. Ako pred njega položiš čisto bijelo platno, dobit ćeš od njega krunu.

Kalauksi

Kalauksi iz mjesta Lübbenau imali su puno kuća, a navodno su posjedovali krunu zmijskog kralja. Iza njihovog vrta teče rijeka Spreva. Tamo su stajala stabla u čije su se korjenje stalno uvlačile zmije.

Zmijski kamen

U Mužakowskom zoološkom vrtu neka je žena objesila kolijevku s djetetom na drveno postolje. Kad je u jednom trenutku zavirila u kolijevku, ugledala je zmiju kako leži na bijeloj prostirci (*rubišćo, płachta*) kojom je dijete bilo pokriveno i na prostirku ispušta sjajni kamenčić (*demantowy kamušk*). Žena je zgrabila prostirku i istresla zmiju u grm jagode (*jagodowe zele*) pored jarka. To je ispričala ljudima koji su odmah sutradan pretražili grm, ali više nije bilo ni zmije, ni krune.

Uhvaćeni vodenjak

Warawa, koja se nalazi između Trebendorfa i Halbendorfa, bila je ranije ribnjak, a sada je močvara. Na njezinom je dnu živio vodenjak. Kad su jednom prilikom mladići oko ponoći pecali ribu, ulovili su vodenjaka i izvukli ga na obalu, ali ih je uhvatio strah, pa su pobjegli.

Noćni čovječuljci

Noćni čovječuljci (*nocne žedki*) su noćni duhovi u šumi, mali bezglavi ljudi, pola bijeli, a pola crni, baš poput kažnjenika.

Kad se jednom prilikom neka žena iz Burga vraćala iz Werbena u svoje selo, ugledala je na putu mnogo čovječuljaka. Pala joj je na pamet pjesma „Dragoga Sunca sjaj i ljepota“, pa je

zapjevala: „Gubite se pakleni dusi, ovdje nemate što tražiti“, nakon čega su čovječuljci nestali.

Lipa

Bio jednom jedan bračni par koji je dobio sinčića. Slijedeće jutro otac je ispod kreveta našao mladu biljku s korijenom. Bila je to lipa. On ju je nježno uzeo u ruke i zasadio u dvorištu. Kako je rastao njihov sin tako je rasla i lipa (*lipa*). Lipa je prvi put procvjetala kad je sinu bilo vrijeme za ženidbu, a zatim godinu dana prije rođenja djeteta. Kad se djeca više nisu rađala lipa je prestala cvjetati.

U selu je bilo zločestih dječaka koji su to primjetili, pa su odlučili odrezati. Htjeli su je iščupati iz zemlje, ali ih je u tome spriječio pas. Tog istog trenutka mladi gostioničar se razbolio. Kad je puno godina kasnije čovjek posijedio lišće lipe počelo se sušiti. Godinu dana prije čovjekove smrt na stablu lipe samo je jedna grana bila zelena. Kad je čovjek preminuo, stablo lipe se sasvim osušilo. Dvorište je po lipi nazvano Lipoj, a kasnije je to ime dobilo selo.

Seljak

Neki je seljak u nedjelju odsjekao stablo i donio ga kući. Sluga mu je rekao: „To je grijeh“, a ovaj mu je odgovorio. „Lovca nije ovdje, a dragi Bog spava. Potom je sjeo na panj (pénk) i htio zapaliti lulu. Kad je htio ustati nije s emogao odvojiti od stabla.; srastao je s njim. Ljudi su htjeli otpilati deblo i kad su ga zasjekli iz njega je potekla krv.

Ota Vićaz će Schulenburga, povodom njegove smrti, u časopisu *Serbske Nowiny* (br.115/1934), nazvati „najvjernijim i najiskrenijim prijateljem lužičkosrpskog naroda“

Paul Nedo će u svom govoru iz 1977. kazati da „danas cijenimo Schulenburgov rad kao iznimno vrijednu i bezuvjetno pouzdanu građu o etnologiji donje Lužice i Brandenburga, kao objektivne zapise jednog izravnog i poštenog promatrača koji je gajio simpatije prema narodnom životu“ te upozoriti na potrebu pronalaska, objedinjavanja i revalorizacije Schulenburgovih razasutih i teško dostupnih radova te prezentiranja istih struci i zainteresiranim čitateljima.

Wolfgang Jacobeit će 1984. godine, u predgovoru Schulenburgovoj knjizi, pozvati potencijalne istraživače da mu se kao Nijemcu, koji je uz lužičkosrpski narod stajao u njihovim najtežim trenucima, dolično oduže.

Literatura o Wilibaldu von Schulenburg:

- Mielke, Robert: Wilibald von Schulenburg. u: *Brandenburgia*. Band 43, 1934, str. 62
- Gander, Karl: Wilibald von Schulenburg. u: *Niederlausitzer Mitteilungen*. Band 23, 1935, str.162-166
- Lehmann, Otto: Wilibald von Schulenburg: Wendisches Volkstum in Sage, Brauch und Sitte. u: *Zeitschrift für slavische Philologie*. Band 14, 1937, str. 216-225
- Mětšk, Friedo: Schulenburg, Wilibald von. u: Ernst Eichler (Hrsg.): *Slawistik in Deutschland von den Anfängen bis 1945*. Domowina-Verlag, Bautzen 1993, str. 360-361
- Bönitz, Fritz: Schulenburg, Wilibald von. u: Friedrich Beck i Eckhardt Henning (Hrsg.): *Brandenburgisches Biographisches Lexikon: Verlag für Berlin-Brandenburg-Potsdam 2002*, str. 359 (s portretom)

JANKO AND MARIKA, THE PREDECESSOR OF HANSEL AND GRETEL THE ETHNOLOGIST FROM THE SHADOW – WILIBALD VON SCHULENBURG

(Summary)

German landscapist and ethnologist Wilibald von Schulenburg was born on April 6, 1847 in Scharlottenburg, and died April 29, 1934 in Berlin (Zehlendorf). It originates from the branched noble family. Like most young men of his social background, he enrolls in a military school. He participates in the German-French War in 1870 and remains without his left hand, after which he leaves the military service. At the court of Friedrich III he was offered a secretary's place, but he declined to say that he would dedicate himself exclusively to the artistic title. He traveled to study tours in Germany and recorded a lifestyle of people, their homes, clothes, footwear, etc. He was particularly interested in the workman, and since the same people wanted to say something to him, he wrote it dully. He had to rest for a few weeks. He was thus locked up in a village house in Upper Bavaria where he began to record and chart everything he had seen and heard.

Key words: *Wilibald von Schulenburg, Hansel and Gretel*